

Ik spreek, dus ik ben

BEPAALT ONZE TAAL HOE WE DENKEN?

Als een taal voor een bepaalde kleur geen woord heeft, zien de sprekers die kleur dan ook niet? Het idee dat taal bepaalt hoe we denken, blijft fascinerend. Terwijl sommige onderzoekers er bewijs voor denken te hebben, vinden andere het complete onzin. TEKST: ANOUK BROERSMA • ILLUSTRATIES: LOEK WEIJTS

Linguïst Benjamin Lee Whorf dacht in de jaren dertig iets op het spoor te zijn: de Hopi-indianen in Arizona spraken niet over tijd. Hun taal had geen uitdrukkingen om over morgen of gisteren te praten, en geen werkwoordsvormen in de verleden of toekomstige tijd. Dan waren Hopi-sprekers vast ook minder geobsedeerd met tijd dan sprekers van andere talen? Whorf zag in die gedachte zijn theorie bevestigd: de taal die je spreekt, beïnvloedt hoe je tegen de wereld aankijkt. De Hopi's leefden meer in het nu, dankzij hun taal. Whorfs idee over taal en denken kreeg later het etiketje 'Sapir-Whorfhypothese', vernoemd naar hemzelf en zijn leermeester. Het was zijn analyse van de Hopi-taal die de theorie op de kaart zette. En dat terwijl de basis voor die analyse nogal mager was. Wat Whorf een 'lange en zorgvuldige bestudering' van de taal noemde, was in de praktijk een aantal gesprekken

met één Hopi-spreker die in New York woonde. Taalonderzoeker Ekkehart Malotki nam decennia later wel de moeite bij de Hopi op de koffie te gaan en schreef in 1983 het boek *Hopi time*. Daarin maakte hij gebakt van het verhaal dat Hopi-indianen geen tijdsbesef hebben. Hij beschreef alle manieren waarop zij praten over verleden, heden en toekomst – inclusief de werkwoordsvormen die volgens Whorf niet bestonden. Voor critici was het roden om Whorfs theorie over taal en denken definitief van tafel te vegen, maar niet iedereen gaf op. De Amerikaanse psycholoog Lera Boroditsky stelde in 2011 in *Scientific American* dat er inmiddels voldoende bewijs is om op de ideeën van Whorf voort te borduren. Zijzelf draagt al jaren enthousiast bij aan het verzamelen van dat bewijsmateriaal. Zo liet ze Spanjaarden in een Engelstalig experiment persoonsnamen onthouden bij woorden als 'appel' en 'brug'. ▶

Proefpersonen bleken bij appel de naam Patricia beter te onthouden dan Patrick. En bij brug bleef Claudio beter hangen dan Claudia. Best logisch, vond Boroditsky: een appel is in het Spaans vrouwelijk (*la manzana*) en een brug mannelijk (*el puente*). Door die indeling in geslachten zien Spanjaarden de voorwerpen zelf onbewust ook als mannelijk of vrouwelijk. Dit soort onderzoek haalt geregeld de media. En daar is niet iedereen blij mee. Afgelopen voorjaar verscheen het boek *The language hoax* van John McWhorter, taalonderzoeker aan de Amerikaanse universiteit van Colombia. Dat taal onze visie op de wereld beïnvloedt, is volgens hem een mythe, in stand gehouden door de media en pu-

blicke discussies. Hij geeft toe dat er best interessante studies gedaan zijn naar taal en denken. Maar de conclusies die daaruit worden getrokken, zijn in zijn ogen voorbarig.

Twintig tinten blauw

Kleur is een populair onderzoeksthema als het gaat om taal en denken, en dus een voorbeeld dat McWhorter graag gebruikt om zijn punt te illustreren. Niet alle talen delen kleur in zoals wij gewend zijn (zie ook het kader 'Kleurenblind?'). Russen kennen bijvoorbeeld twee woorden voor blauw: *goluboj* voor lichtblauw, *sinij* voor donkerblauw. Het woord 'blauw' bestaat niet, dus een Rus moet altijd een van beide kiezen. Betekent dat ook dat Russen gemakkelijker

onderscheid maken tussen lichter en donkerblauw dan talen die simpelweg 'blauw' kunnen zeggen? Ja, bleek in 2008 uit onderzoek van onder andere de eerdergenoemde Lera Boroditsky. Zowel Russen als Engelstaligen kregen op een computerscherm vierkanten te zien in diverse tinten blauw: één vierkant boven, met daaronder twee vierkanten naast elkaar. Van de onderste vierkanten had er een exact dezelfde tint blauw als die daarboven, terwijl de andere donkerder óf lichter was. De proefpersonen moesten zo snel mogelijk aangeven of het linker- of rechtervierkant dezelfde kleur had. In totaal verwerkten de onderzoekers twintig tinten blauw in het experiment, van heel lichtblauw tot heel donker.

Zowel Russen als Engelstaligen reageerden sneller als de afwijkende kleur sterker verschilde van de kleur die ze moesten kiezen. Dat viel natuurlijk te verwachten. Maar bij de Russen werd een opvallend extra effect gevonden. Hun reactietijd was niet alleen afhankelijk van het aantal tinten dat de afwijkende kleur verschilde, maar ook van de grens tussen *sinij* en *goluboj*. Stel: het afwijkende vierkant was twee tinten lichter dan de

KLEURENBLIND

Toen antropoloog W.H.R. Rivers eind negentiende eeuw ontdekte dat de Torres Strait Islanders in Australië één woord hadden voor zwart en blauw, vroeg hij zich af of ze kleurenblind waren. Hoe haalde je het anders in je hoofd een strakblauwe lucht hetzelfde te omschrijven als een smerige, donkere waterplas? Rivers startte een serie experimenten om de ogen van de Islanders te testen. Daaruit bleek dat ze de kleur van die strakblauwe hemel en een modderpoel prima konden onderscheiden. Ze zagen er de noodzaak gewoon niet van in om er twee verschillende namen aan te geven.

andere twee. Voor Engelstaligen maakt het voor de reactietijd niet uit of de drie vierkanten lichtblauw waren, donkerblauw of in de middenmoot hingen. Maar voor de Russen wel: vielen beide kleuren in de categorie donkerblauw (*sinij*), dan reageerden ze lang-

De Rus zag een kleurgrens die de Engelsman niet zag

zamer dan wanneer de kleur die ze moesten kiezen *sinij* was en het afwijkende vierkant in de lichtblauwe categorie (*goluboj*) viel. Zij zagen dus een kleurgrens die Engelsen niet zagen.

Best interessant, stelt McWhorter, maar niet iets om van overeind te springen. Want dat verschil in reactietijd bij de Russische proefpersonen was gemiddeld 124 milliseconde. Hoezo, vraagt hij zich af, zegt zo'n minimaal verschil iets over de manier waarop Russen het leven ervaren? Asifa Majid, onderzoeker aan de Radboud Universiteit, vindt dat argument niet

helemaal eerlijk. Het gaat in onderzoek wel vaker om subtiele gedragsverschillen, maar subtiel staat niet gelijk aan onbelangrijk. "Omdat gedrag heel complex is, moeten we het juist op microlevel bekijken. We zeggen toch ook niet dat biologie nietszeggend is als we een microscoop nodig hebben om het te bestuderen?"

Dikke tonen

Majid deed zelf met collega's onderzoek naar de relatie tussen taal en hoe we geluidstonen ervaren. Want ook hoe we over muziek praten, is niet universeel. Zo noemen Farsi-sprekers hoge tonen 'dun' en lage tonen 'dik'. Zouden zij daardoor ook anders denken over toonhoogtes?

De onderzoekers lieten Farsi-sprekers en Nederlandstaligen verschillende tonen horen. Bij elke toon verscheen een streep op het computerscherm. Soms was dit een horizontale streep die op wisselende hoogtes kruiste met een verticale lijn, en soms een verticale streep die varieerde in dikte. Zo gauw de klank verstomde en de streep uit beeld verdween, mocht

de proefpersoon zijn zangkwaliteiten in de strijd gooien: hij moest de gehoorde toon nadoen. Wat bleek? Nederlanders hadden de neiging om de toon hoger in te zetten als ze net een hoge lijn hadden gezien dan als ze een lagere lijn hadden gezien. De dikte van de streep had geen effect op hen. De Farsi-sprekers trokken zich echter niets aan van de hoogte van de streep, maar zongen gemiddeld wel lager als ze een dikke streep zagen.

Kortom, in ons hoofd vormen we een beeld van klanken op basis van de woorden die we daarvoor hebben in onze taal. Maar we zitten niet per se eeuwig vast aan dat beeld. De onderzoekers leerden Nederlandssprekende proefpersonen in een vervollexperiment om ook over toonhoogtes te denken als 'dik' en 'dun'. Toen ze vervolgens het experiment met de strepen deden, waren de resultaten hetzelfde als bij Farsi-sprekers. Volgens Majid toont dit aan waar mensen mentaal toe in staat zijn. "We hebben een standaard manier van denken, maar kunnen ook heel veel nieuwe dingen leren."

Geen linkerhanden

Soms ontdekken we zo compleet andere manieren om tegen de wereld aan te kijken. Vraag je een Guugu Yimithirr-aboriginal naar de weg in de Australische *outback*, dan zou hij simpelweg kunnen zeggen dat je naar het oosten moet. Aborigines hebben het namelijk niet over links, rechts, voor en achter, maar over noord, oost, zuid en west. Terwijl wij onze positie vanuit onszelf bepalen, gaan zij dus uit van de omgeving.

Deze manier van oriënteren blijkt erg goed voor het richtingsgevoel. De Guugu Yimithirr voelen haarfijn aan waar het noorden en zuiden ligt, zelfs op onbekend terrein of in een donkere grot. Voor taalonderzoekers als Boroditsky is deze vaardigheid bewijs dat taal ons denken beïnvloedt: hun manier van communiceren dwingt de aborigines al van kinds af aan continu na te denken over de windrichtingen.

Volgens McWhorter gaat die vlieger echter niet op. In zijn ogen is ▶

het niet de taal die aboriginals dwingt zo over hun omgeving te denken, maar die omgeving zelf. De Guugu Yimithirr leven in een vlak landschap, zonder veel duidelijke wegen, kruisingen, gebouwen en andere herkenningspunten. Hoe geef je dan aan op welk punt iemand linksaf moet? Dan kun je

beeld aan te halen, wat bepaalt hoeveel woorden we hebben voor 'blauw'? En of we woorden indelen in mannelijk en vrouwelijk? Volgens McWhorter is het antwoord in al die gevallen: toeval. "Het is onmogelijk om alle aspecten van het leven in één taal te vatten. En dus ontwikkelt elke taal

Aboriginals spreken zelf niet van links of rechts, maar snappen *left* of *right* prima

beter naar het oosten wijzen. Taal is hooguit het resultaat van die praktische keuze.

Honden vs. paraplu's

Zo zou je de discussie als een kip-of-ei-verhaal kunnen zien. Beïnvloedt onze taal ons wereldbeeld, of bepaalt dat wereldbeeld juist onze taal? Maar zelfs die vraag vindt McWhorter niet relevant. Want hij ziet dan wel een link tussen de leefwijze van de Guugu Yimithirr en hoe ze praten over richting, maar er zijn ook genoeg volken in een soortgelijke omgeving die wél spreken over links en rechts. Wat bepaalt dan welke woorden voor richting opduiken in een taal? Of, om een eerder voor-

toevallig andere woorden voor dezelfde aspecten", stelt McWhorter. "Maar dat betekent niet dat de sprekers ook verschillend tegen het leven aankijken." Heeft een taal geen grammaticale vorm om over de toekomst te praten, dan zijn er wel andere manieren om duidelijk te maken dat je het niet over vandaag maar over morgen hebt. En Guugu Yimithirr praten in hun eigen taal misschien niet over links en rechts, maar begrijpen dat in het Engels prima. Eigenlijk, concludeert McWhorter, zijn mensen ondanks hun taalverschillen juist opvallend gelijk. Majid is van mening dat McWhorter de verschillen tussen culturen onderschat. "Er is geen simpel ant-

woord op de vraag wat de relatie is tussen taal, cultuur en waarneming. Er zijn interessante onderzoeken gedaan die McWhorter helemaal niet noemt, maar die in mijn ogen wel iets zeggen over hoe we tegen de wereld aankijken." Als voorbeeld noemt ze een onderzoek naar de invloed van grammatica op consumentengedrag van Chinezen en Amerikanen. Als Chinezen het hebben over iets waarvan er meer zijn, bijvoorbeeld twee honden of twee paraplu's, voegen ze een extra woordje toe – een 'maatwoord' dat afhankelijk is van het onderwerp. Bij honden wordt 'zhi' toegevoegd, net als bij de meeste dieren. Bij paraplu's hoort 'bā', wat zoiets als 'grijpbaar' betekent. Die categorieën waren het onderwerp in een Amerikaanse onderzoek eind jaren negentig. Zowel Chinezen als Amerikanen kregen de situatieschets dat ze *last minute* een bepaald cadeau voor een vriend wilden kopen dat uitverkocht was. Vervolgens kregen ze de vraag welk cadeau ze dan zouden kopen, waarbij ze twee keuzemogelijkheden kregen. De Chinezen kozen vaker voor een alternatief in dezelfde categorie als het originele cadeau, dus een voorwerp dat hetzelfde maatwoord krijgt. "Daaruit blijkt dat taal invloed heeft op keuzes die we maken en op hoe we redeneren", verklaart Majid. Goede kans dat McWhorter hoopt dat er na dit artikel nog maar weinig zullen volgen over de invloed van taal op denken. Maar als het aan onderzoekers als Majid ligt, is het laatste woord over dit onderwerp nog lang niet gezegd. Kortom, wordt vervolgd. ◀

Anouk Broersma sprak voor dit artikel met hoogleraar taal, communicatie en culturele cognitie prof. dr. Asifa Majid (Radboud Universiteit). Verder raadpleegde ze onder meer de volgende literatuur:

- Guy Deutscher: *Door de bril van de taal. Hoe woorden de wereld kleuren* | Spectrum (2012)
- John H. McWhorter: *The language hoax. Why the world looks the same in any language* | Oxford University Press (2014)

Kijk voor links naar meer informatie op
www.kijkmagazine.nl/artikel/taal-en-denken